

БОРИС СОЛОМОНОВИЧ ШКЛЯР (1896–1961): ОСОБИСТІТЬ І НАУКОВЕЦЬ, КРІЗЬ ПРИЗМУ ТЕРАПІЇ

Борючись із хворобами і нещастями,
ми вдосконалюємо життя –
це і є головна мета лікарської діяльності

Ф. Г. Яновський

Анотація: *стаття присвячена пам'яті професора, видатного українського терапевта Б. М. Шкляра, який зробив вагомий внесок у розвиток вітчизняної терапії та підготовку вітчизняних кадрів науковців і лікарів.*

Ключові слова: *Шкляр Б. С., Вінницький національний медичний університет ім. М. І. Пирогова, терапія, пропедевтика внутрішніх хвороб*

Видатний український терапевт Борис Соломонович Шкляр народився 28 грудня 1895 р. (10.01.1896 р. за новим стилем) у м. Борисов, нині Мінської обл. Білорусі в незаможній єврейській родині. У 1921 р. закінчив Київську державну медичну академію, тепер Національний медичний університет ім. О. О. Богомольця. Працював у факультетській терапевтичній клініці того самого закладу освіти спочатку клінічним ординатором, згодом молодшим асистентом (1921-1925) [1, арк.172]. Був талановитим учнем і справжнім послідовником корифея української медицини академіка Феофіла Гавриловича Яновського.

У травні 1925 р. Борис Соломонович приїхав на Житомирщину у м. Бердичів.

«Нам уже было известно, что к нам приезжает один из способнейших и талантливых учеников проф. Яновского. Широкая врачебная масса и научное общество врачей с нетерпением ожидали его приезда, который полностью оправдал наши надежды», – розповідала лікар-педіатр, колишній секретар Бердичівського науково-медичного товариства лікарів Маріам Абрамівна Гершенгорен [4, с. 86].

Б. С. Шкляр працював завідувачем лікувального підвідділу Бердичівського окружного відділу охорони здоров'я, а впродовж червня 1926 р. – серпня 1934 р. – завідувачем терапевтичного відділення 1-ї Радянської лікарні [1, арк. 69 (зв.)]. Молодий фахівець швидко влився у медичне й громадське життя міста: став активним членом науково-

медичного товариства лікарів, завоював авторитет та шану пацієнтів і колег; обирався депутатом міської ради і членом окружної ради професійних спілок.

«Мне приходилось встречаться с ним не только на научно-общественной арене, но и у нас дома, – згадувала М. А. Гершенгорен. – Дело в том, что мой муж Соломон Моисеевич Бронштейн, уролог проходил еще до революции специализацию в Париже у Альбарани и по договору с парижскими медицинскими лавками получал от них вновь выходявшие книги и журналы «Presse medicale» и «Paris medicale». После революции они продолжали бесплатно все это нам высылать, надеясь в будущем получить деньги (так оно, впрочем и было). Борис Соломонович заходил к нам, интересуясь новинками особенно французской периодикой» [4, с. 87].

Борис Соломонович вільно володів французькою, німецькою й англійською мовами. Новинки світової медичної періодики ретельно опрацьовував, а під час наукових реферативних оглядів, які проводив для колег (спочатку в Бердичеві, а згодом – у Вінниці), давав чіткий, систематизований виклад матеріалу. Нові знання допомагали лікарям надавати медичну допомогу пацієнтам на найвищому тогочасному рівні, науковцям – ідеї для наукових досліджень. В Бердичеві Б. С. Шкляр здружився з доктором Котельниковим, після смерті якого важко пережив цю втрату.

У вересні 1934 р. згідно призначення Міністерства охорони здоров'я УРСР став завідувачем кафедри пропедевтики внутрішніх хвороб Вінницького державного медичного інституту. Євгеній Станіславович Гоф, хірург, який працював старшим асистентом кафедри факультетської хірургії того самого інституту упродовж 1935–1941 і 1944–1948 рр. розповідав: «...приехал...Шкляр: худощавый, высокий, очень живой энергичный человек, при разговоре заметно заикался. Человек с хорошей головой и солидной медицинской подготовкой» [7, с. 221].

Кафедра пропедевтики внутрішніх хвороб Вінницького медичного інституту базувалася у Пироговській лікарні. Науковець згуртував лікарів терапевтичного відділення цього лікувального закладу, які на той час, в основному, й були викладачами кафедри [5, с. 42].

Настав 1937 р. Хвиля репресій не обминула будинку на вулиці 9 січня, де мешкав Б. С. Шкляр з родиною. Вночі приїздили й забирали сусідів – партійних працівників. Борис Соломонович почав погано спати, підходив до дверей, прислухався... [4, с. 87].

17 вересня 1940 р. Борис Соломонович захистив докторську дисертацію на тему «Клиника и патогенез альбуминурии в связи с функцией больной почки». У березні 1941 р. був затверджений у вченому званні професора. Щоправда, диплом доктора медичних наук і атестат професора отримав уже після закінчення Другої світової війни в 1946 р.

На початку липня 1941 р. Борис Соломонович з родиною евакуювався з Вінниці. Життя кидало його як скіпку в розбурханому морі: працював асистентом кафедри факультетської терапії Сталінградського медичного інституту (1941); начальником медичної частини евакуаційного шпиталю № 4109 на території Киргизької РСР (1942); завідувачем кафедри пропедевтики внутрішніх хвороб і деканом лікувального факультету Івановського медичного інституту (1943–1944).

Восени 1944 р. професор Шкляр, згідно наказу Всесоюзного Комітету в справах Вищої Школи при Раді Народних комісарів СРСР за № 1468/к від 11 серпня 1944 р., повертається до Вінницького медичного інституту на своє довоєнне місце роботи й очолює тут кафедру пропедевтичної терапії. Окрім того, протягом 1945–1946 рр. працював заступником директора з навчальної роботи Вінницького медичного інституту. У 1947 р. вийшов з друку довідник для фельдшерів, розділ «Внутрішні хвороби» до якого написали професори Б. Шкляр і В. Василенко. У 1955 р. з'явилося друге видання цього довідника [1, с. 245].

У 1949 р. побачив світ підручник Б. С. Шкляра «Диагностика внутренних болезней», який відразу став одним з найавторитетніших підручників на всьому обширі СРСР. У передмові до видання Борис Соломонович писав: «Основным стремлением автора было представить диагностические правила и семиотические данные не в виде сухих догматов, которые студент должен принимать на веру, но подробно объяснить все изложенное на основании данных дисциплин, изучавшихся им на предыдущих курсах т. е. анатомии, физиологии, биохимии, физики, химии. При этом материал расположен так, чтобы учащийся находил ответ на любой возникающий у него вопрос как раз в тот момент, когда можно предвидеть возникновение у него этого вопроса» [8, с. 5]. Ця книга багато разів перевидавалася, й до цього часу не втратила свого значення.

У 1950 р. Бориса Соломоновича було переведено на посаду завідувача кафедри факультетської терапії.

І якщо у 1947 р. хвиля репресій обминула Б. С. Шкляра, то у 1953 р. над професором нависла реальна загроза арешту. Лише мужність завідувача Вінницького обласного відділу охорони здоров'я М. В. Даниленка та смерть Сталіна врятували його від неминучої загибелі [4, с. 87, 88].

Всі, хто знав Б. С. Шкляра, говорили про нього з великою повагою. Харизматична особистість, педагог-методист, блискучий лектор...

«Лекции по терапии на кафедре пропедевтики у меня читал Шкляр Борис Соломонович. Мы все его уважали и побаивались. У Шкляра был изумительный талант преподавателя – он учил нас терапии, как учат детей азбуке, спокойно и терпеливо. Он

немного заикався и это откладывало отпечаток на его манеру читать лекции – он читал медленно, старался четко, мы сидели тихо и внимательно вслушивались», – згадувала ендокринолог з 47-м стажем роботи М. Н. Марченко (Залесова) [2, с. 97].

Випускник ВНМУ ім. М. І. Пирогова 1959 р., підполковник медичної служби О. В. Боржковський розповідав: «Професор Б. С. Шкляр вражав глибиною суджень. Нас навчав клінічному мисленню. Фонендоскопом не користувався, мав стетоскоп, легенький, витончений, темно-жовтого кольору, на шліфованій поверхні якого проглядалася фактура пальмового дерева. Деревина добре проводила звуки. Це був подарунок колишніх пацієнтів.

Часто з клініки на лекції в аудиторію асистент приводив хворих, на яких професор демонстрував студентам методи обстеження: пальпацію, перкусію, аускультацию. Професор спочатку пояснював, як потрібно проводити обстеження, обстежував хворого сам, тоді до обстеження запрошував когось із студентів, при цьому робив зауваження, давав поради і запитував про результат обстеження.

– Ну, що ти чуєш?

– Нічого.

– Правильно! Ліва легеня не дихає.

Перкуторно (постукуючи) навчав визначати розміри печінки. Під час практичних занять велику увагу приділяв збору анамнезу. На екзамені повторював одне і те ж запитання: «А чому?». Студенти жартували: «На екзамен до Шкляра шпаргалки готувати не потрібно», адже запитання стосувалися всього матеріалу з різних розділів терапії, нерідко у зв'язку з фізіологією, анатомією, тощо» [3].

Професор володів фундаментальними знаннями в галузі медицини, фізики, біології. Знав безліч рідкісних хвороб (у 1983 р. на позначення яких з'явився термін «орфанні хвороби»), синдромів і симптомів, досконало володів всіма відомими на той час методами обстежень. Блискуче ставив діагноз. Любов професора до терапії передавалася тим, кого він навчав. Багато його учнів своєю спеціалізацією обрали цю галузь медицини.

Професор Б. С. Шкляр – засновник Вінницької терапевтичної школи. Багато сил і енергії віддавав підготовці та вихованню лікарів і наукових працівників. Підготував понад 15 кандидатів та докторів медичних наук. Під його керівництвом написано понад 120 наукових праць. Серед учнів Бориса Соломоновича – відомі терапевти, професори ВНМУ ім. М. І. Пирогова: В. К. Серкова, Р. Й. Мікуніс, М. Г. Шеверда, Ю. М. Головцев, Б. О. Зелінський та ін. [5, С. 2].

Б. С. Шкляр здобув широке визнання в Україні, завоював величезний авторитет серед колег-вчених і пацієнтів. Його постійно запрошували на науково-практичні

конференції, симпозиуми. Професор Ю. М. Головцев згадував: «В крупнейших клиниках страны знали его почерк. Бывало, приезжаем куда-то на стажировку или конференцию – уже встречают: «Из Винницы? От Шкляра? Ну, тогда не вам надо нас слушать, а нам вас..» [4, с. 91].

Висококваліфікований фахівець, талановитий клініцист, безвідмовно надавав допомогу хворим усіх лікувальних закладів Вінниці. Обходи проводив за принципом «краще менше та краще» (оглядав 1–2 палати в день) якісно, ґрунтовно, виважено. За професором завжди ходив натовп лікарів, асистентів, студентів: досвід спілкування Б. С. Шкляра з пацієнтами був безцінний.

Хворим щиро співчував. Особливо важко переживав страждання хворих дітей. Коли померла хвора на невиліковну на той час лейкемію його 6-ти річна пацієнтка Оленька, онучка викладача Вінницького педагогічного інституту С. Ф. Пістолькорса, скорбота Бориса Соломоновича вилилася у рядки:

Еще вчера я слышал
шепот бледных губ,
Твой тихий,
еле слышный голосочек,
А вот сейчас
на твой гляжу я труп,
Мой милый, бедный ангелочек...

У 1961 р. виповнилося 65 років від дня народження і 40 років науково-педагогічної й практичної діяльності професора Шкляра. В наказі Міністерства охорони здоров'я УРСР за № 63-л від 17 січня 1961 р. «Про відзначення 40-річчя науково-педагогічної та практичної діяльності доктора медичних наук, професора Шкляра Б. С.» йшлося про досягнення та заслуги науковця в справі розвитку медичної науки та підготовки кадрів. Сам заступник міністра охорони здоров'я УРСР І. В. Шумада (до речі, упродовж 1938–1941 рр. навчався у Вінницькому медичному інституті) оголосив йому подяку [1. арк. 248].

Борис Соломонович неодноразово обирався депутатом Вінницької міської ради депутатів трудящих (1927-1930; 1934-1937; 1946-1949). Був членом Вченої Ради Міністерства охорони здоров'я УРСР, зокрема, членом терапевтичної комісії, членом проблемної комісії з проблеми «Гіпертонічна хвороба, атеросклероз і коронарна недостатність», республіканського правління наукового товариства терапевтів УРСР, головою правління Вінницького обласного наукового товариства терапевтів, членом редколегій журналів «Клиническая медицина», «Врачебное дело», був затверджений

співредактором редакційного відділу «Внутрішні хвороби» 2-го видання Великої Медичної енциклопедії. Написав ряд статей до цієї енциклопедії. Автор 67 наукових праць, зокрема, вищезгаданого підручника «Диагностика внутренних болезней», кількох монографій. Поєднував лікувальну роботу з науково-педагогічною й громадською діяльністю. Надавав велику консультативну допомогу лікувальним установам Вінницької та Хмельницької областей. Брав активну участь у громадському житті медичного інституту. Часто виступав з доповідями й лекціями в установах і на підприємствах Вінниці.

Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора (1961), медалями «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.» (1945), «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.» (1945), знаком «Відмінник охорони здоров'я» (1945). Його особова справа рясніла подяками за високі показники у роботі, за досягнуті успіхи в науково-дослідницькій, навчально-виховній і адміністративно-господарській діяльності.

Попри строгість і вимогливість, Б. С. Шкляр був контактною, доброю й дотепною людиною, з неабияким почуттям гумору, знаходив час для читання художньої літератури, любив музику, грав на скрипці, часто відвідував концерти Вінницької філармонії, писав поезії, хоча ніколи їх не публікував.

Пригнічений настрої позначився на останніх роках життя Бориса Соломоновича. Дошкуляла гіпертонія. Напередодні професор сам собі поставив останній в своєму житті діагноз: інфаркт міокарда, а 9 листопада 1961 р. пішов за межу.

У 1996 р. до 100-річчя науковця Вінницький медичний університет видав меморіальну збірку «Борис Соломонович Шкляр», до якої увійшли надзвичайно цікаві автобіографічні спогади про дитинство і юність ювіляра «Лоскутки моеї життя»; його праця-спогад про свого вчителя «Воспоминания об академике Ф. Г. Яновском»; своєрідний заповіт для лікарів «Врач и больной», присвячений медичній деонтології та спогади про професора його колег, випускників та учнів.

У Вінниці на будинку, де мешкав учений (вул. Грушевського, 48) 23 березня 2005 р. було відкрито меморіальну дошку (скульптор А. Бурдейний) [6, с. 7]. У Вінницькому національному медичному університеті ім. М. І. Пирогова запроваджено стипендію імені Бориса Соломоновича Шкляра для найкращих студентів.

Література

1. **Архів** ВНМУ ім. М. І. Пирогова, спр. № 309, т. 4, арк. 166–262.
2. **Аускультация** пам'яті : спогади / уклад. Г. І. Томашкевич, ред., авт. ідеї Ю. М. Мостовий. – Київ : Центр ДЗК, 2016. – 192 с.
3. **Боржковський О. В.** [Бесіда 11.03.2019 р.] : [неопубл. док.] / О. В. Боржковський; бесіду вела О. А. Юрчишина.

4. **Борис** Соломонович Шкляр (1896-1961). 100-летию со дня рождения посвящается / Винниц. мед. ун-т им. Н. И. Пирогова, каф. пропедевт. терапии ; сост. М. С. Гаврик, предисл. Ю. М. Мостового. – Винница, 1996. – 127 с.
5. **Мостовий Ю. М.** Anamnesis vitae: до 80-річчя кафедри пропедевтики внутрішньої медицини Вінницького національного медичного університету ім. М. І. Пирогова / Ю. М. Мостовий // Здоров'я України. – 2016. – Лют. (№ 4). – С. 42–43 : іл.
6. **Пустіва В.** Борису Шкляру – вченому і педагогу : [у Вінниці на будинку, де жив видатний укр. терапевт, проф. Б. С. Шкляр відкрито мемор. дошку] / В. Пустіва// Вінницька газета. – 2005. – 25 берез. – С. 7. Спец. вип. газ. «П'ятниця» : фот.
7. **100 років** з іменем М. І. Пирогова : до сторічного ювілею Вінниц. обл. клінічної лікарні ім. М. І. Пирогова / голов. ред. О. Б. Жупанов. – Вінниця : Едельвейс і К, 2017. – 368 с. : іл., фот.
8. **Шкляр Б. С.** Диагностика внутренних болезней : [учеб. для студентов мед. ин-тов] / Б. С. Шкляр ; ред. М. Б. Шкляр. – 5-е изд., испр. и доп. – Київ : Вища школа, 1972. – 516 с.